

ГЕНЕЗИС ПОГЛЯДІВ НА ПРАВОТВОРЧІСТЬ У ПРАЦЯХ МИСЛИТЕЛІВ АНТИЧНОСТІ

СЛАВОВА Наталія Олександрівна - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Донецького національного університету

УДК 141 «652» : 340.134

Рассматривается эволюция взглядов на правотворчество в период античности и ее влияние на современную правотворческую деятельность.

Ключові слова: правотворчість; античність; закон; справедливість.

Питання щодо правотворчості та його вплив на розвиток правових систем, національного законодавства, функціонування правової держави цілком обґрунтоване та знаходиться в центрі уваги багатьох вітчизняних та іноземних науковців. Однак зрозуміло, що історія правової думки щодо правотворчості нараховує кілька тисячоліть. Видатні мислителі минулого зробили значний внесок у розвиток правових ідей, які сприяли становленню базових уявлень про правотворчість та почали розвиватися у правових і політичних вченнях сучасності. Без цих ідей навряд чи було б досягнуто правового порядку, функціонування сучасних демократій, правотворчих процесів з додержанням основних гуманістичних принципів тощо.

Пріоритетною проблемою сьогодення є досягнення високого ступеня в правотворчій діяльності, як стрижневої умови функціонування правової держави. Для того, щоб добре «орієнтуватися» в сучасному процесі правотворчості та уникати помилок, необхідно аналізувати минуле (принципи, ідеї, теорії правотворчості). Фундаментальна значимість філософсько-правової спадщини в дослідженні головних аспектів право-

творчості визначається її необхідністю для поглибленого концептуального осмислення в контексті нових соціальних, економічних, політичних реалій та практик.

Правотворчість є предметом ґрунтовних досліджень учених у різних наукових дискурсах і площинах. Так, зокрема, визначенню правотворчості як філософського феномену присвячено роботи Т.О. Дідича [1], В.С. Нерсесянца [2; 3], О.В. Ряшина [4] та інші; правотворчість у контексті правової держави, окремих галузях права вивчали Р.Ф. Гринюк [5], Л.М. Демидова [6] тощо.

Однак, незважаючи на велику увагу вчених до проблем правотворчості, питання генезису правотворчості у працях мислителів давнини практично ще не було самостійним предметом дослідження. Отже, метою цієї статті є узагальнення теоретико-правових засад правотворчості через призму поглядів мислителів античності.

Звісно, що у межах даної статті важко згадати імена всіх тих, хто так чи інакше сприяв формуванню, становленню, розвитку правотворчої діяльності. Тому для того, щоб виділити найважливіші концептуальні ідеї щодо правотворчості, ми обмежимося кількома ключовими іменами античності.

У зв'язку з цим важливо звернути увагу на філософсько-правові погляди Сократа. Для нього моральний сенс поліса та власних установлень (законів), політична добродішність сходять до міфічних богів. Крім того, внутрішня єдність поліса та його законів зумовлена їх божественним першо-

джерелом. Закони, у трактуванні Сократа, є підвалинами самого полісу. Необхідно зауважити, що філософ розрізняє природне право (природний закон) від позитивного законодавства, але це не перетворює їх у протилежні терміни (як це робили софісти). Усі закони, за Сократом, мають однаково справедливість, яка є критерієм законності та по суті тотожна з нею (що законно, те і справедливо). У зв'язку з цим Сократ закликав до дотримання полісних законів. Саме у примусовості, як специфічному атрибуті, він бачить сутність законів (державна, в якому громадяни підкоряються законам, щаслива під час миру та непорушна під час війни). Відтак, Закони вищі та дорожчі, ніж батько й мати, саме вони є для громадян батьками, вихователями. Отже, законослухняність – це роль закону для життя полісу [2, с. 47, 48, 54]. Окрім цього, головним у правотворчості є розум людини (це є божественна турбота богів), завдяки якому можливо створювати закони. В цьому контексті Сократ відстоював принцип загального панування розуму: в суспільстві це відбувається як панування розумних законів та установ, як правління розумних (однак, джерело всіх знань – боги).

Розглядаючи правотворчість крізь призму правління, можна дійти висновку, що правотворча діяльність спирається на гуманізм і антропоцентризм. Тому, характеризуючи поліс та закони Сократа, В. Нерсесянц підкреслює, що правління, за Сократом, є не задоволенням, а доброчесністю; його мета полягає не в задоволенні особистих потреб, а в досягненні блага для всього полісу (правитель повинен турбуватися, насамперед, про благо своїх підданих і солдат) [2, с. 27, 24, 56]. Крім того, Сократ висловлює думку щодо справедливої діяльності самого законодавця: «хто намагається встановлювати закони, які направлені проти блага, той грішить проти того, що законно, і проти закону» [7, с. 156].

Таким чином, за Сократом, правотворчість – це діяльність розумних людей, направлена на створення справедливих, божественних законів (яким повинні підкорятися всі) для досягнення загального блага полісу.

Продовжуючи філософсько-правові ідеї Сократа, Платон намагався відстоювати позицію щодо справедливих, розумних законів, які є основою політичного правління та державного життя. У зв'язку з цим він розрізняв два типи державного устрою, де понад усім стоять (1) правителі; (2) закони. При чому, за Платоном, держава, яка відноситься до першого типу державного устрою, знаходиться у стані загибелі (правителі «вершать» свою владу згідно з власним розсудом та можуть вчиняти свавілля), проте держава, яка відноситься до другого типу, знаходиться у стані порятунку (оскільки закон – «владико» над правителями) [3, с. 59]. Тобто ми бачимо ідею щодо верховенства законів (справедливих, розумних) як основу політичного, правового життя.

Крім того, як вказує О.В. Ряшин, Платон вважав, що керувати державою і створювати закони – це важкий і відповідальний обов'язок. Тому правителі і законодавці повинні бути не лише мудрими і досвідченими фахівцями в управлінні державою і суспільством, а й повинні володіти високими моральними якостями. Тоді закони будуть розумними і справедливими. Законодавець повинен турбуватися не тільки про те, щоб створити кращі соціальні умови, а й ще про щастя всього населення [4]. Тобто закони у Платона, як зазначав Р.Ф. Гринюк, повинні бути справедливими, ґрунтуватися на визначеннях розуму і відображати інтереси всієї спільноти, а не лише однієї з її частин [5, с. 38]. При цьому задача законодавця полягає у розумінні «природних» основ божественного розуму та втілюється у полісні закони як «визначення розуму». Наступний важливий момент, на якому наголошує Платон, стосується його тези про місцеві умови полісу. Тобто законодавство зазнає впливу географічних, кліматичних та інших факторів, а це, у свою чергу, означає, що неможливо встановлювати закони всупереч з місцевими умовами. Крім того, Платон вперше обґрунтував необхідність преамбули до закону (де визначається мета закону), що відрізняє державний закон від тиранічного правління [3, с. 63, 65, 66].

Отже, Платон виділяє якості, які притаманні суб'єкту правотворчості, а саме:

мудрість, відповідальність, досвідченість та моральність. При цьому закон – це соціально-політичне, теологічне явища (невід’ємні елементи полісного життя, які направлені на загальне благо, щастя, порятунк громадян).

Таким чином, правотворча діяльність (за Платоном) – це діяльність мудрих, відповідальних, досвідчених законодавців в управлінні державою, суспільством, спрямована на створення загального блага та щастя всього населення через прийняття законів, які відображають інтереси всієї спільноти та виражають божественний розум.

Значний внесок у розвиток теоретичних засад правотворчості вніс Арістотель. Він зазначав, що законодавство повинне бути верховною владою, а закони повинні узгоджуватися з формою державного устрою. Закони є справедливими, якщо відповідають «правильним» формам державного устрою, оскільки державне благо є справедливістю, тобто служить загальній користі. Проте несправедливе законодавство, наприклад, відображається у таких формах державного устрою, якому притаманний остракізм (переслідування вигоди не для відповідного державного устрою, а для однієї партії) [8, с. 467, 473]. Отже, філософ розглядав закони як засіб, за допомогою якого існує реальна можливість зберегти існуючий державний устрій і спокій у суспільстві. Тому Арістотель шанував великого законодавця античності – Солона, який думав не про власне збагачення, а лише про благо та порятунок батьківщини [4]. У зв’язку з цим, «Солон вважав чудовим законодавцем: він створює закони та державний устрій», – стверджував Арістотель [8, с. 440]. Закон, як доводить Р.Ф. Гринюк, у Арістотеля встановлюється для того, аби люди могли досягти певної спільної мети («вищого блага»). Саме тому філософ докладає таку кількість зусиль на пошук цієї загальної основи для встановлення законів, яка виступає в подвійній формі:

- 1) як умова формування єдиної системи права;
- 2) як мета існування держави і суспільства.

Крім того, принцип загального блага вимагає, аби закони були не лише справедли-

вими, а й щоб державний лад забезпечував їх стабільність [5, с. 43]. Отже, як ми бачимо, для Арістотеля правотворчість тісно пов’язана як з формуванням законодавства, так і з формуванням державного устрою. При цьому держава повинна створити правові механізми для забезпечення стабільності правової (законодавчої) системи.

На нашу думку, правотворча діяльність за Арістотелем – це діяльність законодавців, спрямована на створення законів для збереження існуючого державного устрою та спокою в суспільстві.

Також необхідно звернути увагу на правові погляди Сенеки, Цицерона, оскільки формування базових уявлень про право закладене саме представниками римської правової науки давнини.

Сенека філософію взагалі розумів як вчення про природні та моральні закони. У цьому контексті філософ наголошує, що найважливішим стає не обов’язок перед державою, а обов’язок перед людьми. Саме цей обов’язок виконували Зенон, Клеанф, Хрісіпп, «вони створювали закони для всього людського роду, а не для окремої держави» [9, с. 31, 87]. Як вказує С.Б. Боднар, Сенека відстоював ідею духовної свободи і рівності всіх людей, оскільки вони однаково знаходяться під владою долі і велінь світового закону [10, с. 313]. Отже, на першу сходинку він ставить людину. Підтвердженням цього є висновок Л.М. Демидової: «про важливість проблеми тексту закону звертав увагу Сенека, визначаючи значення стислості законодавчої мови (закон повинен бути стислим, щоб його краще запам’ятовували ті, хто не знає закону)» (виділ. мною – Н.С.) [6, с. 79].

Так, саме як і у Сократа, Платона, Арістотеля, проблема справедливості посідає чільне місце у правотворчій діяльності Сенеки. Як він зазначає, обов’язком культурного Риму є здійснення розумного, справедливого керівництва за допомогою римського законодавства. Таким чином, правотворчість (законотворчість) виступає одним із способів досягнення справедливості у державі. Тому римський філософ вважав, що для правителя знання моральної норми (він ототожнює моральну норму з совістю) є дуже важливим: «мудрець буде служити людям таким

чином, яким йому радить його совість». І насамперед, моральний закон є критерієм всіх цінностей [9, с. 178, 185].

Можна зробити висновок, що правотворчість, за Сенекою, – це розумне керівництво державою для досягнення справедливості в суспільстві.

Видатний мислитель римської правової науки Цицерон сформулював власну теорію правотворчості. Характерною рисою поглядів Цицерона є те, що він пропонує розуміти походження права через його об'єктивність та справедливість, що може мати свій прояв лише від природи, котре націлене на протидію сваволі та суб'єктивним інтересам. Л.Ю. Гривняк, розглядаючи питання смертної кари в античному суспільстві, доводить, що Закон Аквілія знімав з раба будь-яку відповідальність за його дії, здійснені з відома або за наказом пана. Проте, тогочасний законодавець зіткнувся з дилемою: закон є ефективним лише тоді, коли його дія однаково поширюється на всі суб'єкти без винятків. І в цьому контексті Цицерон переконував, що право повинне бути рівним і справедливим, оскільки воно встановлене для захисту нижчих від вищих; ті й ті рівні перед правом і рівною мірою ним стримуються [11]. Філософ природне право вважає правильним, вищим законом (за Цицероном, «природне право виникло раніше, ніж писаний закон, точніше, ніж сама держава»), а держава як «загальний порядок» з його позитивним правом є за своєю суттю втіленням того, що за природою є справедливим (правом). Крім того, держава, за Цицероном, – це правове створення, яке включає правову єдність закону та держави («магістрат – це мовець закону, а закон – це магістрат»). Отже, право встановлюється природою, тому закон (позитивний, який створюється людьми) не може порушувати порядок у природі та створювати право з неправа або благо зі зла тощо [12, с. 107, 108, 109]. Також необхідно зауважити, що Р.Ф. Гринюк, розглядаючи генезис поглядів на правову державу, звертає увагу, що Цицерон змушує наділити закон примусовою силою, оскільки саме ця ознака дає змогу відокремити закон від права. Адже право змушує людину діяти певним чином як своєрідний внутрішній

поклик, тоді як закону людина може коритися ще й з міркувань страху за майбутнє покарання [5, с. 48].

Отже, правотворчість, за Цицероном, – це діяльність держави (державних органів), яка спрямована на встановлення правових норм, що мають примусовий характер, відповідають ідеям загального блага (природному праву) та націлені на протидію свавілю та безладу.

Таким чином, правотворчість – це діяльність мудрих, розумних, відповідальних представників державної влади, спрямована на встановлення загального блага, щастя, справедливості, збереження існуючого державного устрою через прийняття законів, які відображають інтереси всієї спільноти та виражають божественний розум.

Підсумовуючи вище сказане робимо висновку, що філософсько-правові ідеї видатних античних діячів – невичерпне джерело для формування правотворчої діяльності сьогодення, є важливим теоретико-правовим підґрунтям юридичної науки та практики, орієнтиром діяльності суб'єктів правотворчої діяльності. Саме в період античності формується ряд вагомих ідей, які увійшли необхідними складовими до сучасної теорії права, зокрема правотворчості. До них належать, перш за все, ідеї природного права, справедливості, загального блага для всього населення, моральності, мудрості суб'єктів правотворчої діяльності тощо. Отже, історико-теоретична думка повинна сформулювати та обґрунтувати для практичної діяльності моделі, зразки, напрями роботи в сфері правотворчої діяльності для досягнення максимального соціального, економічного, політичного результату в суспільстві.

Література

1. Дідич Т.О. Генеза правоутворення // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 20-23.
2. Нерсесянц В.С. Сократ. – М.: Наука, 1977. – 151 с.
3. Нерсесянц В.С. Платон (из истории политической и правовой мысли). – М.: Юридическая литература, 1984. – 104 с.
4. Ряшин О.В. Закон і законність у кон-

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу наукових дже-рел розглядаються погляди античних мис-лителів на правотворчість та її вплив на процеси формування сучасної правотворчої діяльності.

цепціях мислителів західної Європи (філо-софсько-правовий аспект) // Науковий ві-сник Львівського державного університету внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc...2/08govyfa.pdf.

5. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 388 с.

6. Демидова Л.М. Якість кримінально-го законодавства про заповідання майнової шкоди: ознаки та критерії оцінки // Вісник академії адвокатури України. – 2001. – № 1. – С. 77-83.

7. Платон. Сочинение в трех томах / Под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса. – М.: Мысль, 1968. – Т. 1. – 623 с.

SUMMARY

The Legal theories, considering problems of genesis of legislative activity in the antiquity.

8. Аристотель. Политика // Собрание сочинений в 4-х т./ Пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 828 с.

9. Титаренко И.Н. Философия Луция Аннея Сенеки и ее связь с учением ранней Стои. – Ростов на Дону: СКНЦ ВШ, 2002. – 272 с.

10. Боднар С.Б. Поняття рівності у філософії права // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1-2. – С. 311-317.

11. Гривняк Л.Ю. Смертна кара в античному суспільстві та її функції // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc...2/08glytyf.pdf.

12. Нерсесянц В.С. Философия права Гегеля. – М.: Юристъ, 1998. – 352 с.